

Tereza SIGLOVÁ

Spory o čest mezi poddanými pardubického panství

Městské soudy jednotlivých městeček pardubického panství a vrchnostenský soud v Pardubicích řešily v 16. a 17. století v rámci civilního soudního řízení také spory týkající se cti.¹ Zápisy o nich jsou rozptýleny v několika městských knihách a ve vrchnostenských knihách smluv a pří.² Z přibližně 850 sporů z let 1518 až 1700 zaujímaly spory o čest asi třetinu. V rámci trestněprávních případů, k nimž tyto spory patřily, tvořily asi 60 %.³ Početně jim konkurovaly pouze civilněprávní spory o majetkové otázky týkající se dědictví, škod na majetku, užívacího práva a dluhů. Spory o čest byly pravděpodobně ještě početnější, ale část z nich byla řešena ústně mimosoudním způsobem a nemáme o nich žádný písemný doklad. Značný počet sporů o čest, které se odehrály mezi poddanými pardubického panství, dokládá význam, jaký lidé cti přikládali.

V pramenech se verbální spory objevují pod různými označeními jako nářky cti či poctivosti, utržení na cti, zhanění, hanění a plundrování, hádky, urážky, nařčení, sváda skrze slova hanlivá či potupná, poctivosti zrádná, spílání apod. K poškození cti docházelo zpravidla prostřednictvím urážek, které fungovaly jako komunikační akt namířený proti jinému člověku, skupině nebo instituci. Urážející vyjadřovali jejich prostřednictvím své pocity nebo myšlenky a zároveň i svůj vztah k protivníkovi. Urážky brali současníci velmi vážně, protože ohrožovaly před ostatními jejich pověst. Nabízejí tak klíč k mentalitě a hodnotovým systémům společnosti.⁴ Urážky mohla spolu s výhrůzkami doplňovat hanlivá gesta a hrozby.

¹ O civilním typu procesu podrobněji Petr KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: Jindřich Francek (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí v 16. – 18. století* (Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21. – 22. 9. 1995), Pardubice 1996, s. 63–100.

² SOA Zámorsk, Velkostatek Pardubice (dále Vs Pardubice), kn. č. 268, 1506, 1513; SOkA Pardubice, Archiv města (dále AM) Dašice, kn. č. 133; AM Přelouč, kn. č. 330, 381; AM Bohdaneč, kn. č. 53, AM Holice, kn. č. 1, 3, 200; SOkA Kolín, AM Týnec nad Labem, kn. č. 5, 6.

³ Ve Veselí nad Lužnicí tvořily spory o čest 73,4 % trestněprávních případů projednávaných rychtářem, Jana SCHWALLEROVÁ, *„Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji“ (Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století)*, Kuděj 2006/1, s. 26–45, zde s. 34.

⁴ Peter BURKE, *Žebráci, šarlatáni, papežové (Historická antropologie raně novověké Itálie, Eseje*

Ve fázi, kdy jeden z účastníků sporu začal druhému vyhrožovat, byly slovní konflikty zřejmě nejbliže k tomu, aby se transformovaly ve spory s použitím fyzického násilí. K urážkám a nařčením docházelo nejčastěji přímo prostřednictvím nadávek nebo pomluvami. Člověka mohla urazit také výpověď svědka či jedné ze sporných stran před soudem, která snižovala jeho důvěryhodnost a někdy zpochybňovala jeho nestrannost. Všechna obvinění tohoto typu znamenala ohrožení jeho pověsti a zejména poškození v očích jiných. Pohanění tuto skutečnost reflektují před soudem a důsledky nařčení vysvětlují: „*nejsem hoden tu seděti, kde sedím... protože bych... zrádce a zloděj býti mět*“.⁵

Při studiu role cti je nutné mít na zřeteli především to, jakým způsobem byly tyto spory ukončeny. Naprostá většina sporů o čest zachycených v městských i vrchnostenských knihách skončila nějakou formou usmíření.⁶ Uzavření přátelské dohody považoval za ideální způsob ukončení nářků také Koldín, protože nařčenému poskytoval očištění cti a viníkovi měl přinést beztrestnost.⁷ Samotné usmíření se dělo obvykle tak, že jedna strana druhou odprosila a požádala o odpuštění, vzájemně o sobě prohlásily, že se považují za „pocitivé“ a že byl spor zbytečný a bezdůvodný. V naprosté většině tak sporným stranám zřejmě nešlo o to dosáhnout nějakého rozhodnutí ve svůj prospěch, protože ze své zkušenosti věděly, že soudní instituce usilují o brzké ukončení soudního řízení a zpravidla rozhodují o očištění cti. Uražené a pohaněné osoby se tak na soudy obracely proto, že chtěly být na své cti opatřeny a chtěly dosáhnout nějaké satisfakce, např. omluvy ze strany nactiutřače. Trval-li přesto někdo na řešení daného konfliktu, soudní instituce to braly spíše negativně. Pokud sporné strany dosáhly vnesení nálezu ve sporu o čest, jednalo se spíše o vítězství dané chvíle, které mohlo ale vítězi sotva zaručit sociální vzestup v relativně ztuhlých sociálních prostorech raně novověké stavovské společnosti.⁸

Ze zápisů soudního řízení se z promluv žalobců ojedinele dovidáme, proč před soudem žalobu podali. Jan Kadeřávek se proti nářku cti bránil před městskou radou v Bohdanči, protože „*jednoho každého pocitivého člověka, kdo čest miluje,*

o vnímání a komunikaci), Praha 2007, s. 145 n.

⁵ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 157v (1602); podobně Kateřina Mušková ve své žalobě: „... měl Máslo mluvit některá slova potupná, nenáležitá na zlehčení a vyprázdnění její dobré pověsti...“. SOkA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 121r–122r (1596).

⁶ Někjaká forma usmíření je doložena v 90 % sporů o čest. U zbývajících záznamů není jasné, jak bylo soudní řízení ukončeno, protože byla písemně zachycena pouze žaloba či svědecké výpovědi, anebo zápis prostě nepokračoval. Je pravděpodobné, že se v soudním řízení např. pro nezájem jedné strany nepokračovalo. Další soudní řízení skončila vnesením nálezu či výpovědi. Tendenci k usmířování sporů konstatuje také J. SCHWALLEROVÁ, „*Život a dobrá čest*“, s. 33, 44; podobně na různých místech Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku (Jižní Čechy 1650–1770)*, Praha 2008, s. 45–71.

⁷ Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876, čl. Q 19.

⁸ Ralf-Peter FUCHS, *Um die Ehre (Westfälische Beleidigungsprozesse vor dem Reichskammergericht 1525–1805)*, Paderborn 1999, s. 190 n.

tehdy povinen jest ji hájiti“⁹. Soudní řízení, zřejmě i pro něj, překvapivě neskončilo usmířením, ale pokračovalo až k vynesení nálezu, který nebyl ani pro jednu stranu výhodný. Soud totiž rozhodl o potrestání obou sporných stran vězením. Kadeřávek vyjádřil svůj údiv nad vývojem situace a posteskl si, že „*očekával od Kašpara Hybského na tu žalobu mírné odpovědi*“⁹. Soudní žaloba tak představovala elegantní řešení ochrany cti, neboť byla veřejná a zápis o napravení cti byl zpravidla vnesen do městských knih. Přestože žaloba někdy následovala až po vzájemném zhanění, kdy napadený útočníkovi verbální urážku vrátil, a vina tak byla na obou stranách, hrozilo minimální nebezpečí, že by soud obžalovaného nebo dokonce i žalobce v případě usmíření navíc sankcionoval.

Čest hrála roli i v jiných typech sporů, jako byla ochrana vlastního majetku či násilné jednání. Někteří autoři proto zpochybňují vyčlenění zvláštního typu sporů o čest kvůli tomu, že tento pohled pak zatemňuje chápání cti. Všímají si, že v řadě sporů se používal pojem cti zcela účelově pouze jako určitá zástěrka pro vlastní, někdy zcela přizemní a materiální, zájmy.¹⁰ Spory o čest se tak s dalšími typy sporů vzájemně prolínaly a někdy je překrývaly. Velká část verbálních konfliktů vznikala při řešení věcných sporů, což dokládá, že se samotným hádkám přikládala větší váha než původním sporům.¹¹ Vypadá to, jako by spory o čest byly prostředkem řešení konfliktů, který nebyl svázán s určitými konfliktními oblastmi a byl využíván zvláště tehdy, když existovaly kontexty, které jej podporovaly (např. v hospodách, jimž dominovali muži).

V zásadě byl tento „kulturní styl“ střetů k dispozici všem skupinám, generacím a pohlavím venkovské společnosti a byl také ve všech možných situacích používán.¹² To by odpovídalo pojmu tzv. agonální komunikace Rainera Walze, který chápe čest jako nejtýpčtější znak jednoduchých sociálních systémů. Charakteristickou vlastností této komunikace je neustálé lustrování činů a výroků ostatních a hledání možných hanlivých znaků a také nutkání reagovat, protože nikdo nechtěl ztratit vlastní tvář. Odplata byla jedním způsobem reakce, kterým se druhému člověku nařčení vracelo stejnou formou. Alternativním způsobem byla další eskalace konfliktu použitím silnějších slov nebo dokonce fyzického násilí. Základ této komunikace se tak skládal ze širokého spektra urážek, hanlivých slovních spojení a hrozeb.¹³ Dalším způsobem reakce bylo podání soudní žaloby. Nařčený

⁹ „... nejsouc žádostiv těchto nynějších časův žádných soudů majice prve dosti své bídnosti očekával od Kašpara Hybského na tu žalobu mírné odpovědi i tomu všemu jest odepřel...“ SOkA Pardubice, AM Bohdaneč, kn. č. 53, fol. 97r (1623).

¹⁰ Barbara KRUG-RICHTER, *Von nackten Hummeln und Schandpflastern (Formen und Kontexte von Rauf- und Ehrenhändeln in der westfälischen Gerichtsherrschaft Canstein um 1700)*, in: Magnus Eriksson – Barbara Krug-Richter (Hg.), *Streitkulturen (Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft, 16. – 19. Jahrhundert)*, Köln–Weimar–Wien 2003, s. 269–307.

¹¹ B. KRUG-RICHTER, *Von nackten Hummeln*, s. 271; Pieter SPIERENBURG, *Social Control and History: An Introduction*, in: Herman Roodenburg – Pieter Spierenburg (ed.), *Social Control in Europe, I, 1500–1800*, Columbus 2004, s. 1–22, zde s. 17.

¹² B. KRUG-RICHTER, *Von nackten Hummeln*, s. 280.

¹³ Gerd SCHWERHOFF, *Social Control of Violence, Violence As Social Control: The Case of Early Mo-*

tuto cestu volil, pokud nemohl přímo reagovat, například protože byl pomlouván ve své nepřítomnosti, nebo se chtěl z různých důvodů vyhnout přímé konfrontaci.

Toto „nereagování“ mohlo být výsledkem disciplinačních snah ze strany vrchnosti. Mohla se v něm odrazit ale také úloha sociální kontroly ze strany sousedů, kteří slovně nebo i fyzicky napadeného vyzývali, aby se do sporu nepouštěl. Svou roli mohly sehrát také povahové vlastnosti napadeného. Někteří historici mluví doslova o obchodu se ctí (Ehrenhandel, honor trade) nebo o hrách cti, které ale mohly být občas rušivé, protože proti sobě zároveň stavěly členy komunit.¹⁴ Paradoxně ale čest a spory o ni sloužily zároveň jako prostředek udržení a obnovení řádu a přispívaly ke stabilitě společnosti. Tím, že se do nich mohly transformovat jiné typy sporů, kvůli kterým se ale nakonec sporné strany nesoudily, mohly být vzájemné konflikty mnohem lépe ukončeny usmířením. Prostřednictvím těchto sporů docházelo k uvolnění přetlaku ve společenských vztazích. Z tohoto hlediska čest prostupovala všemi sociálními vztahy a v myslích současníků byla velmi účinným nástrojem k dosažení klidu a míru v lokalitách a nastolení „bezúhonných“ a „vyvážených“ sousedských vztahů.¹⁵

Přítomnost osobní cti podmiňovala začlenění jednotlivce do domu, vesnického společenství či cechu. Čest tak vymezovala prostor pro jednání a roli, jakou budou jedinci ve společnosti hrát. Van Dülmen od sebe odlišuje čest vnější, která v sobě zahrnovala sociální uznání a kterou jedinci poskytovala skupina. Zároveň ale existovala čest osobní, která závisela jen na existenci a jednání dotyčného, jehož cílem bylo podle něj tuto čest získat, zajistit a rozmnožit, neboť ve cti spočíval sociální status každého jednotlivce. Čest nebyla vrozeným nebo pro vždy nabytým statkem, ale majetkem, který vyžadoval bdělost a který se musel chránit před každým ohrožením.¹⁶ Trochu jiné pojetí a význam cti představil na základě rozboru normativních pramenů, např. zemských zřízení či Koldínova městského zákoníku, a také rozsáhlého souboru výnosů apelačního soudu v Praze Karel Malý, který shrnul pojetí cti v 15. a 16. století. Podle Malého byla čest především právní a až na druhém místě morální záležitostí. Ti, kteří měli čest a byli tak řazeni mezi počestné osoby, byli nositeli práv a povinností. Čest se tak institucionalizovala v právní skutečnost, jejíž absence či přítomnost měla především právní důsledky. Čest byla tedy základním kritériem právní způsobilosti, kterou se snažil každý zachovat a uchránit. Obrana cti tak nebyla motivována obavami ze ztráty společenské prestiže, ale z vyloučení ze společnosti. Narozdíl od Dülmena tak v tomto pojetí nebylo možné čest zvětšit, ale pouze ji mít nebo nemít.¹⁷ Podobně uvažuje i ně-

dern Germany, in: H. Roodenburg – P. Spierenburg (ed.), *Social Control*, s. 220–246, zde s. 229 n.

¹⁴ B. KRUG-RICHTER, *Von nackten Hummeln*, s. 280.

¹⁵ Srov. Herman ROODENBURG, *Social Control Viewed from Below: New Perspectives*, in: H. Roodenburg – P. Spierenburg (ed.), *Social Control*, s. 145–157, zde s. 149n; B. KRUG-RICHTER, *Von nackten Hummeln*, s. 270 n.

¹⁶ Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Vesnice a město, II.*, Praha 2006, s. 189 nn.

¹⁷ Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15.–16. století*, Praha 1989, s. 204 n.

mecký historik R.-P. Fuchs, který se domnívá, že u urážek cti šlo (spíše než o přímé soupeření o společenské postavení a o symbolický kapitál), o všeobecné prokázání schopnosti se bránit. Předpoklad, že aktéři jednali se zřetelem pouze k zvětšení vlastního kapitálu, případně pod všudypřítomným tlakem k zachování vlastní sociální prestiže, chápe jako zavádějící.¹⁸

S pojmem cti se vázal určitý kód chování. V jednání lidí existovaly určité zákonitosti, které umožňovaly orientaci v každodenním životě a měly existenciální význam. Nacházela se na rozhraní mezi individuálním zaměřením a společenskými vzory; mezi obrazem sebe sama a vnímáním blízkým okolím. „Kód cti“ je tak zákonitostí v jednání lidí a funguje jako komunikační systém sloužící k uspořádání sociálních vztahů.¹⁹ Toto chápání cti jako kódu chování vychází z pojmu habitus Pierra Bourdieuho jako individuálních i kolektivních dispozic, kterými jsou ve společnosti jednající lidé určitým způsobem disponováni k sociálnímu jednání.²⁰ Habitus je v podstatě systém stabilizovaných, dlouhodobých a opakujících se postojů, a to individuálních nebo skupinových, dále orientací a „symbolických matic“, do kterých aktér ukládá svou zkušenost, aby ji mohl znovu sociálně využít.²¹ Čest Bourdieu představoval jako symbolický kapitál.²² Čest, prestiž či rituály jako symbolické komponenty sociálního života podle něj mohou konvertovat nejen do jiných podob symbolického kapitálu, ale zejména do jiného typu kapitálu – ekonomického, kulturního či sociálního. Ty se pak dají využít v sociálních i ekonomických vztazích, mohou obíhat, akumulovat se, měnit formy a rozšiřovat prostor pro jednání jedince. Symbolický kapitál hraje ze všech druhů kapitálů nejpodstatnější roli v procesech legitimizace moci.²³

Čest tak slouží k rozdělení moci a vlivu uvnitř komunit, a v důsledku toho také k výběru osob ve vedení komunit, a je tak úzce provázána s představami o maskulinitě. Německý historik Dinges v souvislosti se ctí pojmenoval dva zásadní „gender koncepty“ raného novověku, v nichž hrála hlavní roli mužská schopnost vykonávat moc (násilí) a ženská sexuální disciplína. Oba koncepty ale chápe jako diferencovaný model, v němž se na násilí někdy podílí i ženy. U mužů se dají zase sledovat sociálně podmíněné rozdíly ovlivňující připravenost vykonávat násilí. Ofenzivní habitus cti a násilí charakterizoval hlavně skupinu mladých neženatých mužů, kteří ještě bojovali o své místo ve společnosti. V manželství a rodině zase existovalo úzké sepjetí mužské a ženské cti, což přivádělo muže do defenzivy

¹⁸ R.-P. FUCHS, *Um die Ehre*, s. 191 n.

¹⁹ Martin DINGES, *Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte (Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne)*, Zeitschrift für Historische Forschung 16, 1989, s. 409–440.

²⁰ Miloslav PETRUSEK, *Pierre Bourdieu – od Kabylů k „velké sociologické teorii“*, in: Pierre Bourdieu, *Nadvláda mužů*, Praha 2000, s. 113–137, zde s. 125 n; srov. Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 14 nn.

²¹ M. PETRUSEK, *Pierre Bourdieu*, s. 125 n.

²² M. DINGES, *Die Ehre als Thema*, s. 418.

²³ M. PETRUSEK, *Pierre Bourdieu*, s. 128 n; srov. P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, s. 22 n.

a stavělo je před nutnost energicky vystoupit na obranu porušené ženské cti.²⁴

Zachycení většího množství sporů o čest umožňuje jejich sériové zpracování. Můžeme tak sledovat zastoupení mužů a žen a v jaké roli před soudem vystupují. Přibližně ve 275 sporech o čest, které řešil soud, byl muž jednou ze sporných stran ve 254 sporech, tzn. ve více než 90 %. Samotní muži proti sobě stáli ve více než polovině těchto sporů (celkem ve 164 případech). Sporům o čest tedy dominovali muži. V případech, kdy se soudili se ženami, manželskými páry, více osobami či právníckou osobou, se před soudem objevovali většinou v pozici obžalovaných.

Tabulka 1: Sporné strany ve sporech o čest s účastí mužů²⁵

	Muž			Celkem
	Žalobce	Obžalovaný	Neurčeno	
Proti strana muže				
Manželský pár	2	14	2	18
Žena	15	26	3	44
Právnícká osoba	0	13	1	14
Muž	164	164	0	328
Více osob	6	5	3	14
Spory mužů celkem	187	222	9	418

Oproti mužům se ženy soudily méně často a zřejmě ve větší míře řešily své spory jinými způsoby. Figurují celkem v 78 dochovaných sporech, tzn. v necelých 30 % všech sporů, a pouze ve 24 případech jsou oběma spornými stranami. Žena vystupovala před soudem většinou v roli žalobkyně a ve sporech nejčastěji žalovala muže. Přibližně ve třetině sporů, kde vystupovaly ženy, je doloženo, že je zastupovali muži (nejčastěji manželé, méně často otcové, ojediněle synové). Pokud vystupovala žena ve sporech samostatně, jednalo se pravděpodobně o vdovu. Poměrně malého podílu žen zapletených do sporů o čest si všimly i další autorky. Velmi podobné výsledky byly zjištěny pro Veselí nad Lužnicí, kde se ženy objevily v letech 1630 až 1783 kvůli cti před rychtářským soudem ve 29,8 % sporů o čest, a to ve 21,6 % jako žalobkyně a v dalších více než 8 % jako obžalované. Muži vystupovali přibližně v 80,3 % sporů – jako pachatelé, tj. obžalovaní, v 73,9 % případů a jako oběti v dalších 6,4 %. Ženy zde žalovaly především jiné ženy a až v druhé řadě muže.²⁶ Na rakouském panství Triberg převažovali ve sporech o čest

²⁴ Martin DINGES, *Ehre und Geschlecht in der Frühen Neuzeit*, in: Sybille Backmann – Hans-Jörg Künast – Sabine Ullmann – B. Ann Tlustý (Hg.), *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit – Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998, s. 123–147.

²⁵ Údaje o sporech o čest obsažené v této a následující tabulce byly excerpovány z městských knih městeček (SOkA Pardubice, AM Dašice, kn. č. 133; AM Přebouč, kn. č. 330, 381; AM Bohdaneč, kn. č. 53, AM Holice, kn. č. 1, 3, 200; SOkA Kolín, AM Týnec nad Labem, kn. č. 5, 6) a vrchnostenských knih smluv a pří (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, 1506, 1513).

²⁶ J. SCHWALLEROVÁ, *Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630–1783)*, Diplomová práce, FF UK, Praha 2002, s. 133 n.

muži nad ženami ještě zřetelněji. Mezi žalobci převyšovali muži počet žen více než jedenáctkrát a i zde ženy narozdíl od mužů, kteří se přeli především mezi sebou, žalovaly hlavně muže.²⁷

Tabulka 2: Sporné strany ve sporech o čest s účastí žen

	Žena			
Protistrana ženy	Žalobkyně	Obžalovaná	Neurčeno	Celkem
Manželský pár	2	2	2	6
Muž	26	15	3	44
Žena	24	24	0	48
Právnícká osoba	1	2	0	3
Více osob	0	1	0	1
Celkem	53	44	5	102

To, že se ženy před soudy ve sporech o čest objevovaly mnohem méně než muži, neznamená, že by byla pro ženy čest méně významná nebo si urážky tolik nepřipouštěly. Z různé míry využívání soudního řešení sporů muži a ženami je patrný jejich jiný přístup k institucím se soudní pravomocí, jakými byly především městské rady nebo cechy a hejtmanský soud. Ženy byly z těchto institucí, s výjimkou cechů, zcela vyloučeny, a snad proto je využívaly v menší míře. Je pravděpodobné, že u sporů o čest, ale asi také u sporů s použitím fyzického násilí směrem k ženám, fungovala rodinná a společenská cenzura.²⁸ Kromě toho mohla hrát roli jejich závislá ekonomická pozice. Zřejmě více spoléhaly na mimosoudní způsob řešení sporů a využívaly jiné nástroje k urovnání sporů, jako byla rodina či sousedé.²⁹

Větší zastoupení mužů před soudy lze podle mého názoru vyložit jako důsledek veřejné formy soudního řízení. Muž pravděpodobně více než žena využíval soudem nabízené možnosti, že svou čest obhájí před členy obce (sousedy) veřejně. Podle toho, že nakonec většina sporů skončila smírným řešením, se zdá, že se mužům ale i ženám nejednalo v takové míře o „potrestání“ protivníků jako spíše o možnost se veřejně obhájit, znovuobnovit svou vlastní čest. Spory, v nichž proti sobě stáli muži a ženy, nemusely nutně vznikat v souvislosti s rozdílně definovanými genderovými rolami, ale tyto role mohly být překryty jinými sociálními vztahy, jako bylo sousedství, příbuzenství, rodina, společné pracovní vazby apod. V mužských sporech o čest a také rvačkách se pouze ukazuje, že ústředním prvkem

²⁷ Michaela HOHKAMP, *Herrschaft in der Herrschaft (Die vorderösterreichische Obervogtei Triberg von 1737 bis 1780)*, Göttingen 1998, s. 188n.

²⁸ Srov. Michael TOCH, *Schimpfwörter im Dorf des Spätmittelalters*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 101, 1993, s. 311–327, zde s. 320; podobně M. HOHKAMP, *Herrschaft in der Herrschaft*, s. 197.

²⁹ Srov. M. DINGES, *The Uses of Justice As a Form of Social Control*, s. 167.

v představách o mužských rolích byly obranyschopnost, tělesná síla a pohotovost k boji, které konflikty bezpochyby stupňovaly.³⁰

U více než třiceti verbálních konfliktů je možné vysledovat, kde se odehrály. K nařčením cti či slovním roztržkám docházelo nejčastěji v místech, kde se scházela větší počet lidí. Téměř polovina sporů se odehrála ve vlastním domě slovně napadené osoby nebo v domě některého souseda. Pětkrát je jako místo sporu uvedena hospoda, kde hrálo nezanedbatelnou roli popíjení alkoholických nápojů.³¹ Z některých sporů je patrné, že zřejmě neexistovala jasná hranice oddělující soukromý prostor krčmáře a veřejný prostor, kde se scházeli hosté.³² Dvakrát došlo ke konfliktům během svatebních oslav.³³ Tato místa či události by se snad daly chápat jako oblast odpočinku a zábavy poddaných. Spory se zde odehrávaly v přítomnosti většího počtu osob na pomezí veřejné a soukromé sféry. K verbálním konfliktům docházelo ale také na místech spojených s prací. Jednou se spor odehrál „*při várce obecní*“ a jednou se sousedé dostali do konfliktu při společné práci na opravě obecní chmelnice.³⁴ Do oblasti konfliktů vzniklých v pracovní sféře by se daly zahrnout dvě hádky, k nimž došlo mezi mužem a ženou. První spor se odehrál „*v krejčovském cechu*“ v Dašicích mezi Maruší Krčmářkou z Práchev, která „*před dobrými lidmi*“ nařkla na cti Jana Matoušova z Čeradice. Spornými stranami byli v tomto sporu poddaní z blízkých vesnic a nářku poctivosti se dopustila žena.³⁵ Další spor se odehrál na rynku, „*kde se chleby prodávají*“, mezi manželkou pekaře, která opět slovně napadla jiného pekaře.³⁶

Ke konfliktům na náměstích muselo zcela jistě docházet často už jen proto, že se tu během trhů scházelo velké množství lidí, docházelo zde k finančním transakcím, posuzování kvality výrobků i důvěryhodnosti prodávajících. Kromě oblastí odpočinku a práce mohly verbální konflikty vzniknout při výkonu úředních funkcí a v „*úředních*“ budovách. Po dvou konfliktech se odehrálo v obecním domě či v domě rychtáře. Kromě toho došlo ke konfliktu také při volbě nového rychtáře a na pardubickém zámku „*o soudě jezbořském*“.³⁷ Spory se odehrávaly i na dalších veřejných místech. Pouze jednou je zmíněn spor, který se vyhroutil v kostele. Když se sporné strany zhaněly na takovém místě, nebylo to bráno pouze jako spor mezi zúčastněnými osobami, ale jako „*zlořečení... těžké proti Pánu Bohu*“.³⁸ Pokud

³⁰ B. KRUG-RICHTER, *Von nackten Hummeln*, s. 283.

³¹ Ve Veselí nad Lužnicí byla shodně naprostá většina sporů lokalizována v krčmách nebo na veřejných prostranstvích. J. SCHWALLEROVÁ, „*Život a dobrá čest*“, s. 38 n.

³² „*...ve čtvrtek první postní 1620 ve vsi Podůlšanech v krčmě a přibytku Adama Skály... nevole povstala...*“ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 73v–74r (1620).

³³ SOKA Pardubice, AM Dašice, kn. č. 133, fol. 116r–116v (1666), SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 72v–73v (1620, Libčany).

³⁴ SOKA Kolín, AM Týnec n. L., kn. č. 6, fol. 26v (1691), kn. č. 5, fol. 93v–94v (1617).

³⁵ SOKA Pardubice, AM Dašice, kn. č. 133, fol. 41v–42r (1597).

³⁶ SOKA Kolín, AM Týnec n. L., kn. č. 5, fol. 85r–86v (1613).

³⁷ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 106r (1633), 155v (1637).

³⁸ Ke sporu došlo v kostele v Ředvicích mezi Alžbětou Víchkovou a Janem Michaličkou: „*... v kostele a chrámě páně nešetřující sobě nejpřednějšího výsadního posvátného místa v takové nešlechtné*

k těmto sporům došlo na tzv. výsadních místech, např. v kostele, na radnici či v domě rychtáře, bylo to chápáno jako závažnější provinění namířené na místní samosprávu či proti místním církevním autoritám či vrchnosti.³⁹

Zaměříme-li se na spory, v nichž byla jednou ze sporných stran žena, zjistíme, že ženy řešily před soudem především konflikty, jež se odehrály v jejich domech. Takové případy byly zachyceny tři a ve všech se pravděpodobně jednalo o ovdovělé ženy, které obvinily před soudem muže a podáním žaloby zřejmě chtěly zabránit šíření pomluv. Jednou byla žena také slovně napadena v kostele a jednou na cestě z Pardubic do Tuněchod. Pokud žena figurovala jako obžalovaná, zjišťujeme místo, kde ke konfliktu došlo, pouze dvakrát. Jednou se verbálního útoku dopustila „v *krejšovském cechu*“ v Dašicích a jednou v hospodě. V tomto případě se jednalo o krčmářku, která se k nařčení cti a následně k fyzickému útoku uchýlila zároveň v prostoru vlastního domu při soukromém jednání jejího manžela a napadeného.⁴⁰ Ke slovní přestřelce tak nedošlo na veřejnosti v přítomnosti jiných lidí, ale v soukromí. Místo konfliktu zjišťujeme pouze u jednoho obžalovaného páru. Václav a Maruše Němcovi z Albrechtic nad Orlicí nařkli „*při truňku*“ v městečku Týništi čest Jana Uhlíře, jeho manželky a dětí.⁴¹ Uvedené případy snad ukazují na jednu dimenzi rozdílného pojetí cti u žen a mužů. Na rozdíl od mužů se většina nactiutrhání žen v dochovaných záznamech odehrála v domě ženy. Čest žen se oproti mužům soustřeďovala především na sféru soukromou, kde také zpravidla k urážkám na cti docházelo. Pokud došlo ke střetu na jiném místě (např. v hospodě), většinou šlo o krčmářku, nebo se konfliktu účastnil i manžel ženy. Na veřejných místech se tak čest ženy i muže spojovala.

Spory o čest vznikaly obvykle na základě slovní urážky, jíž dotčený zpravidla reagoval na určitý podnět. K některým verbálním konfliktům došlo velmi rychle jako bezprostřední reakce, což můžeme sledovat v jednom z mála sporů, jehož se zúčastnily osoby odlišného stavovského postavení. Během svatební hostiny „... *při posezení pokojném*...“ byl Maxmilián Teodor Nejedlý „... *za stolem nějakou kostí od kýty skopové uhozen*...“.⁴² Na to zareagoval jeho „preceptor“ Mikuláš Rydl a viníky označil za zrádce a šelmy. Poddaní z pardubického panství si toto jednání nenechali líbit a „... *tu jej oni znaříkali*...“. Spor řešil pardubický hejtman a poddaní nakonec museli Rydlovi zaplatit 5 kop gr. míšeňských.⁴³

zlořečení... to posvátné místo pohoršili tím zlořečením... těžké proti Pánu Bohu a tomu chrámu provinění...“ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 126r–126v (1635, Ředice); srov. J. SCHWALLEROVÁ, „*Život a dobrá čest*“, s. 39.

³⁹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 157v–161r (1602, Velké Koloděje); SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 126r–126v (1635, Ředice).

⁴⁰ Tamtéž, fol. 227r–227v (1659, Břehy).

⁴¹ Tamtéž, fol. 144r (1634, Albrechtice).

⁴² O rodu Nejedlých z Vysoké blíže August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika, II*, Praha 1925, s. 541, podle něhož roku 1634 žila z tohoto rodu ještě jedna žena a rod nedlouho předtím po meči vymřel.

⁴³ „... *byl Maxmilián Teodor za stolem nějakou kostí od kýty skopové uhozen... na to se ozval Rydl, kdo to udělal není jiný než zrádce a šelma... tu jej oni znaříkali*...“ SOA Zámorsk, Vs Pardubice,

V dalších sporech týkajících se cti se často zrcadlily nějaké hlubší konflikty či společenské napětí, o jejichž charakteru se dá ale pouze spekulovat, protože se odrážejí pouze v typu nadávky či ojedinělých stručných vysvětleních obžalovaných. Nářky cti či zhanění mohly být výsledkem dlouhodobě napjatých vztahů, jejichž příčina ležela hluboko v minulosti a mohla se týkat i předků sporných stran. Mohly se v nich ale projevit i aktuální problémy, kterým byla komunita vystavena, např. úhyn dobytka, požár, průchody vojsk. Za urážkami na cti mohl stát konkurenční boj řemeslníků či majetkové spory související např. se zadlužením a nedobrovolným prodejem usedlosti, které byly nakonec před soudem řešeny jako spory o čest.

O obsahu urážek se podrobněji zmiňuje Koldín ve svém městském zákoníku, kde od sebe odlišuje nářky cti a zhanění, přičemž rozdíl mezi oběma typy není příliš patrný a oba mohou mít shodný výsledek – poškození a zničení cti a dobré pověsti. K nářku snad mohlo na rozdíl od zhanění dojít i nepřímo, např. písemně. Nářkem Koldín chápe označení protivníka za zrádce, psance, z kurvy syna, falešníka, pancharta, kurvu, zjevného zloděje, dále za ně považuje nařčení z činů proti poctivosti a z úkladného nebo podvodného jednání. Za nárek se chápalo také obvinění panny ze smilstva a vychloubání se svedením ženy nebo panny. Vše ostatní, čím jeden člověk druhého haní, mělo být považováno za zhanění.⁴⁴

Různé důvody, které ke sporům o čest vedly, se nějakým způsobem projeví i ve formě urážek. Zcela pochopitelnou byla urážka na cti způsobená nadávkou. Záznamy dokládají, že nadávky různého druhu užívali zejména muži a spory, v nichž se objevují ženy, jsou v tomto směru poněkud chudší. Prostřednictvím nadávky se útočník snažil svého protivníka očernit, vyčlenit jej ze svého sociálního okruhu a včlenit mezi lidi, kteří byli pro společnost nebezpeční nebo nepřijatelní. Hejtmanský soud ve svém rozhodnutí o sporu dvou poddaných z městečka Holic blíže rozvedl způsob, jak k nařčení došlo, tak i jeho smysl. Jiřík Šalauvej nařkl svého souseda Václava Horynu „žeby ras bejti měl a žeby mezi dobrými hoden bejti neměl“.⁴⁵ Smyslem použití nadávky byla symbolická sociální degradace protivníka. Sledováním urážek a jejich zařazením do určitých typů se zabýval německý historik Michael Toch, jenž se věnoval konfliktům a sociálním vztahům v oblasti mezi Másou a Rýnem od pozdní antiky do 19. století. Autor si na základě srovnávacího studia všiml rozsáhlých podobností v užívání určitých typů nadávek v různých dobách i místech. Při rozboru nadávek se přitom zaměřil především na hrabství Katzenelnbogen v letech 1415 až 1486.⁴⁶ Nadávky roztřídil do sedmi skupin na kriminalizující, náboženské, vztahující se k povolání, anální, sexuální, týkající se

kn. č. 1513, fol. 72v–73v (1620, Urbanice).

⁴⁴ J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, Q 12–36 (O nářku cti), R 1–9 (O zhanění). Zákoník stanoví také sankce ve formě uvěznění, které mělo být u zhanění týdenní a u nářku dvoutýdenní. Koldín ještě připomíná, že nářky cti a zhanění nemají poškození řešit násilným způsobem. Srov. K. MALÝ, *Trestní právo*, s. 211–220.

⁴⁵ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 68v–69r (1612, Holice).

⁴⁶ M. TOCH, *Schimpfwörter im Dorf*, s. 311–327.

osobních vlastností a zvířecí. Uvedené typy se objevovaly spíše jako variace nejběžnějších nadávek, které jakoby autor vyčlenil mimo. Jednalo se o nejčastější mužské nadávky jako darebák či zločinec (Bösewicht), zloděj a šibal a jejich různé kombinace s dalšími zneuctvujícími slovy či slovními spojeními. U žen se nejvíce vyskytovaly nadávky sexuálního typu a dále označení za zlodějku.⁴⁷ Charakteru a četnosti nadávek si všiml také Michael Frank, v jehož vzorku tvořila více než čtvrtinu nadávka zloděj a šelma.⁴⁸ Ve Veselí nad Lužnicí byly nejčastěji se objevujícími nadávkami urážky obviňující z kriminálního deliktu a označující osobu za nějakým způsobem nespolehlivou. Dalšími častými nadávkami byla kurva a šelma.⁴⁹

Ze všech zachycených sporů poddaných pardubického panství se nějaká forma nadávky objevila pouze ve 40 sporech, tzn. v necelých 5 %. V zápisech tak pravděpodobně nebyly většinou nadávky zaznamenány, protože se mělo na celou věc zapomenout, „*jakoby nikdy mluveny a slyšány nebyly*“. Opakování konkrétních hanlivých slov bylo zřejmě vnímáno jako zbytečné pitvání se v konfliktu a jeho prohlubování.⁵⁰ Nejvíce se nadávky vyskytovaly ve sporech dotýkajících se cti (28), tzn. asi v 10 % sporů o čest, a v případech urážek autorit (5). Ze zápisů, v nichž je podoba nadávek zmíněna, je zřejmé, že pokud si lidé začali nadávat, nebylo to jednoslovně, ale častovali se více slovy a nadávky zkrášlovali rozvitými přívlastky. Ve 40 sporech se tak vyskytlo více než 60 nadávek.

Nejoblíbenějšími nadávkami byla „*šelma*“, která se objevila třináctkrát a byla často rozvita přívlastky jako „*zlodějská*“, „*vražednická*“ či „*zemanská*“. Stejně často se objevila nadávka „*zrádce*“, která byla někdy rozvita přívlastkem „*zvyjebaný*“. Sedmkrát se objevila nadávka „*zloděj*“ a „*kurva*“, která byla někdy zkrášlena přívlastky „*tuplovaná*“ či „*biřická*“. Mužský ekvivalent „*kurevník*“ se oproti typicky ženské nadávce „*kurva*“ objevil pouze jednou. Čtyřikrát odkazovala nadávka „*panchart*“ či spojení „*z kurvy syn*“ či „*z kurvy dcera*“ na domnělý nemanželský původ. Třikrát si lidé nadávali do „*šibalů*“ či „*lotrů*“, dvakrát do „*rasů*“, „*lhářů*“ či „*mordýřů*“ a pouze jednou se objevily nadávky jako „*škůdce*“, „*šejdíř*“, „*loupežník*“ nebo „*huncvirc*“.⁵¹

Nadávky použité mezi poddanými pardubického panství se tak dají rozdělit

⁴⁷ Zločinec 43 %, zloděj 22 %, šibal 16 %, nadávka odkazující k bezectnosti 10 % a jiné označení 9 %; u žen se vyskytla ve 28 případech sexuální nadávka a v 17 zlodějka. Tamtéž, s. 316–320.

⁴⁸ Michael FRANK, *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität (Das Fallbeispiel Lippe 1650–1800)*, Paderborn 1995, s. 335. Hanlivá slova rozdělil do sedmi skupin na sexuální urážky, obviňující z čarodějnictví, přirovnávající ke zvířatům, šelmovské, zlodějské, přiřazující k etnické menšině a nadávky označující za nespolehlivého člověka.

⁴⁹ J. SCHWALLEROVÁ, „*Život a dobrá čest*“, s. 40. Repertoár nadávek zachycených ve studiích vztahujících se k jižním Čechám byl bohatší a jadrnější než ve sporech obyvatel pardubického panství; srov. J. ČECHURA, *Kriminalita a každodennost*, s. 48.

⁵⁰ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 110r–110v (1634, Pardubice), fol. 102r–102v (1633, Sezemice).

⁵¹ Huncvirc má zřejmě svůj původ, podobně jako huncfut, v německém slově Hundsfott, což znamená padouch či holomek. Jako nadávka označovalo toto slovo zvláště zbabělého člověka, Josef RANK, *Nový slovník kapesní jazyka českého i německého (Díl německo-český)*, Praha 1892, s. 476.

do skupin týkajících se nečestných povolání (např. ras, případně biřic, který byl obsažen v přívlastku biřická použitým u nadávky kurva), dále do skupiny kriminalizujících nadávek zmiňujících osoby stíhané hrdelním právem (např. viselec, lotr) či pachatele kriminálních deliktů (např. mordýř, zloděj, zrádce, škůdce, loupežník, čarodějnice).⁵² Jiné nadávky zdůrazňovaly nepřijatelné povahové rysy (např. šejdíf, lhář, šibal). Nactiutřači označovali své protivníky také skupinami nadávek ušitých na tělo nařčeného, jejichž dešifrování umožňovala detailní znalost uražené osoby a její rodinné či osobní historie. Mezi takové urážky lze snad zařadit spojení „*taška uřezaná*“, jež snad mohlo odkazovat na dřívější či domnělé krádeže.⁵³ Jedna z nejoblíbenějších nadávek, která se ve sporech o čest objevila, byla nadávka „*šelma*“, již často rozvíjely další přívlastky odkazující opět ke skupině lidí páchajících kriminální delikty (např. šelma vražednická či zlodějská). Podobně jako Toch ale váhám tuto nadávku zařadit do skupiny zvířecích nadávek, neboť v sobě zahrnuje i prvek odkazující k charakterovým vlastnostem. Oblíbenost „*šelmy*“ jako nadávky mohla být dána mnohoznačností tohoto slova, které mělo sice zneuctvující charakter, ale bylo zároveň dostatečně obecné. Ženy byly naopak ostouzeny kromě zřídka se vyskytující nadávky „*čarodějnice*“ a stejně málo doložené „*zlodějky*“ nejčastěji zcela konkrétně jako „*kurvy*“. Tato nadávka společně s mužským ekvivalentem „*kurvník*“ by se dala jako jediná zařadit do skupiny nadávek, které si braly za cíl domnělé nebo skutečné nepřijatelné sexuální chování. Tato obvinění nelze vykládat příliš doslovně, protože v těchto sporech šlo zejména o to, jak někomu poničit pověst.

U mužů se tedy nejčastěji setkáváme s nadávkami „*šelma*“, „*zrádce*“ či „*zloděj*“, u žen to byla nadávka „*kurva*“. Ta ale zpravidla neměla se skutečným chováním společného nic a jednalo se o stereotyp, který využívali při nadávání nejen muži, ale i ženy mezi sebou navzájem. Proti ženám ji použily čtyři ženy a tři muži.⁵⁴ To, že byly ženy vystaveny převážně sexuální nadávce „*kurva*“, lze chápat jako odraz dvojí sexuální normy, která ženám přisuzovala sexualitu představující nebezpečí.⁵⁵ Současně s pronesením této sexuální nadávky mohly být do nářku cti zahrnuty i děti dotyčné osoby a s nadávkami sexuálního typu souvisela skupina nadávek odkazujících na podezřelý původ jako „*z kurvy syn*“, „*z kurvy dcera*“ či „*panchart*“. Z toho, že byly ženy ostouzeny menším počtem nadávek a že se ženská čest vztahovala především na sexuální počestnost, se dá usuzovat, že byla ženská čest pojímána úžeji než čest mužská. Pro ženy představovala sexuální počestnost nejdůležitější symbolický kapitál.⁵⁶ Počet mužských nadávek ale dokládá i to,

⁵² Srov. P. BURKE, *Žebráci, šarlatáni, papežové*, s. 161.

⁵³ Spojení použil roku 1591 kovář Tomáš Žamborský proti Anně Rathauský, SOKA Pardubice, AM Dašice, kn. č. 133, fol. 31r–31v (1591).

⁵⁴ Michael Toch podobně zjistil, že slovo kurva či děvka (Hure) použily v jeho vzorku častěji ženy než muži, a to v poměru 12:8. M. TOCH, *Schimpfwörter im Dorf*, s. 321.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Srov. Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé (O katech, děvkách a mlynářích, Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku)*, Praha 2003, s. 14, podle něhož se u žen „*útočníci většinou soustředovali na mravnost a počestnost pohlavní*“.

že muži měli širší prostor pro jednání, které se neomezovalo především na sféru rodiny jako v případě žen.

Na odlišnou genderovou konstrukci cti u žen a mužů ukazují i případy, kdy by zpochybnění cti žen mohlo mít dopad i na další členy domácnosti (syny, případně i dcery) a mohlo by ohrozit jejich pověst a šance v budoucnu. V případech, kdy byla žena nařčena z nečestného chování, např. v předešlém manželství, nebo bylo zpochybněno řádné uzavření sňatku, bránili čest žen manželé před soudem společně. Manželské páry se v záznamech objevují před soudem ve 31 případech, většinou v pozici žalobce – v osmnácti se jednalo o spory s muži, v šesti se ženami a v sedmi s jiným manželským párem. Ženské spory „*odrážejí dobové normy ve vztahu obou pohlaví: žena byla podle nich definována skrze muže*“; zároveň je třeba dodat, že to platilo i naopak.⁵⁷

Zcela ojediněle docházelo k urážkám prostřednictvím potupných písní. Proti roznášení nactiutřačné písně, která se rozšířila po pardubickém panství, bojoval přeloučský měšťan Václav Mezyrka. Prostřednictvím svého právního zástupce podal roku 1581 žalobu na Štěpána Žiželského z Bohdanče, protože v jeho nepřítomnosti zpíval v domě paní Estery v Bohdanči „*píseň zrádnou jeho milosti panem hejtmánem pardubským a auřadem přeloučským zapověděnou*“.⁵⁸ Charakter urážky a obsah písně není bohužel v zápisech zmíněn. Mohl ale souviset s urážkou, k níž došlo v domě paní Estery a kvůli které podal Mezyrka žalobu současně s obviněním na Žiželského. Mezyrka jí byl označen za rása, který „*vodřel krávu a jednak vola*“. Pokud bychom předpokládali, že byl Mezyrka řezník, mohly ho takové pomluvy ohrožovat v provozování jeho řemesla a mohly snad být projevem určitého konkurenčního boje mezi přeloučskými a snad i jinými řezníky na panství.⁵⁹

K urážce nemuselo dojít v přímém kontaktu, ale „poškozený“ se o ní mohl dozvědět z doslechu. Šlo zejména o pomluvy obsahující různá nepodložená tvrzení týkající se spáchání některých deliktů, kterými se lidé snažili vzájemně očernit, a proti čemuž se nařčený bránil před soudem soudní žalobou či stížností. Nařčení se podobně jako nadávky týkala zejména činů, za které hrozil hrdelní postih. Jako ohrožení cti mohlo být chápáno jakékoliv spojování se sníženými osobami a s činnostmi, které tyto osoby vykonávaly. Jednalo se nejčastěji o nařčení z manipulace s uhynulými zvířaty.⁶⁰ Podobně nebezpečné bylo spojování s magickými prakti-

⁵⁷ Tamtéž, s. 14.

⁵⁸ SOKA Pardubice, AM Bohdaneč, kn. č. 53, fol. 4r–5r (1581).

⁵⁹ Určitou roli snad mohly sehrát i majetkové vztahy mezi řezníkem Štěpánem Žiželským a Mezyrkou, který od něj koupil roku 1576 právovárečný dům za 450 kop gr. míšeňských. Petr VOREL, *Dějiny města Přelouče (1086–1618), I*, Přelouč 1999, s. 188.

⁶⁰ Jan Hlaučel z Bohdanče se bránil pomluvám, které o něm pronášel v hospodě Jakub Doskočil, „*žeby od umrlý kobylky podkovy odloukal*“. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 38r (1605). V hospodě v Čivčicích došlo k hádce hostů kvůli tvrzení, že podané jídlo bylo připraveno „*ze schnilé krávy*“: „... *přišel tam mezi nás Knižek ani nevyopil za peněz piva, tehdy přines nám pekař z Hůry kus pečeně a on Knižek nám to přemohl a řekl, tak jest ta kráva schnilá, potom se svádili spolu rychtář s Knižkem a já potom šel pryč ke kováři...*“ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 41v–44r (1556 nebo 1557, Lány u Krchlebu).

kami, jehož cílem se mohli stát stejně ženy i muži.⁶¹ Překvapivě zřídka se setkáváme s tím, že se lidé obviňovali ze zabití a nařčený se proti tomu bránil před soudem. Je zajímavé, že jediný doložený případ se odehrál v rámci rodiny mezi tchýní a zetěm.⁶²

Člověk ale mohl být poškozen na své pověsti také nespravedlivým nebo spíše nepřiměřeným potrestáním a způsobem, který jej opět mohl přibližovat k osobám stíhaným hrdelním právem. Setkáváme se tak se stížnostmi poddaných, kteří byli zadrženi v šatlavě a vloženi do klády. Kláda se používala tehdy, pokud bylo potřeba zklidnit agresivního jedince a pokud hrozilo nebezpečí, že by mohl zadržovaný utéct.⁶³ Na neoprávněné vložení do klády a uvalení vazby v hradecké šatlavě kvůli dluhu si před pardubickým hejtmanem stěžoval sirotek Jan Řezník. Nešlo mu pouze o očištění cti, ale usiloval také o finanční náhradu za „škodu a obmeškání v řemesle svém“ a za to, „což biřici od šatlavy dať“. Jan před soudem uvedl, že může celou věc doložit svědky, a snad i to přispělo k ukončení soudního jednání uzavřením smlouvy.⁶⁴

Výmluvně se o tom, jak vnímal vložení do klády, vyjádřil mlynář Jan Sladomel z Černé u Bohdanče, který zažaloval před městskou radou v Bohdanči boh-danečského rychtáře Matěje Hasejka z „moci a pychu“.⁶⁵ Rychtář jej při odvádění do šatlavy bil a nakonec jej vložil „za obě nohy do klády jako jiného lotra“.⁶⁶ Tento trest či preventivní opatření nebylo určeno pouze mužům. Roku 1595 vložil rychtář z Pohřebačky do klády „pro nějaké plundrování a nevážné mluvení o mně a manželce mé“ Mandalenu Bínku, která podle výpovědi jednoho svědka „tam naříkala v tý kládě“.⁶⁷

Pověst žen mohly fatálně ohrozit pomluvy a nařčení podezírající je z ne-

⁶¹ Václav Bukač se bránil před hejtmanským soudem tvrzení Tobiáše Čapka, který se o něm ve své svědecké výpovědi zmínil jako o zloději sena a „že bych se nějakých kouzel a čarů dopustiti měl ...“ SOA Zámrsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 181r–185v (1604, Koloděje). Podobně se před městským soudem v Přelouči bránila Kateřina Kaumová nařčení Doroty Rokytové z úmyslného vykonávání kouzel a čar s cílem poškodit Dorotu na jejím zdraví. SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 57r–v (1579).

⁶² Kateřina Koumka svého zetě Václava Holuba na více místech pomlouvala, že zabil její dceru a svou manželku. SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 192r–v (1615).

⁶³ Kláda se mohla nacházet i na veřejném prostranství a byli do ní vkládáni například i dlužníci. P. VOREL, *Dějiny města Přelouče, I*, s. 163.

⁶⁴ SOA Zámrsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 5v (1541).

⁶⁵ Moc byla chápána jako násilné neoprávněné zmocnění se cizího, zvl. nemovitého majetku, a vedle toho také jako násilný trestný čin podobný výtržnosti, jehož objektem byla především oblast soukromých práv jedince, tzv. soukromá moc. Blíže Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547*, Praha 2000, s. 136 n. Pychem byly chápány drobné útoky proti majetku, ale také omezování osobní svobody, jako bezprávné uvěznění či zbití. Tamtéž, s. 168.

⁶⁶ SOKA Pardubice, AM Bohdaneč, kn. č. 53, fol. 11r (1583).

⁶⁷ Z výpovědi Mikuláše Kočky „... tu neděli po Petru v okovách pospolu v domě rychtáře konšely jsouce dána do klády Mandalena Bínka pro nějaké plundrování Bartoně Chalupy a manželky jeho, když tam naříkala v tý kládě, tehda Vondřej Bína řekl, že to nespravedlivá věc, když jedna v kládě sedí a druhá že nesedí“. SOA Zámrsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 138v.

manželského těhotenství. Opět se tu projevuje všudypřítomná kontrola, které se sousedé navzájem podrobovali. Obyvatelé zejména malých lokalit o sobě měli velmi dobrý přehled, podezřelé věci si dokázali velmi dlouho zapamatovat a ve vhodné chvíli použít. Pokud se objevil jen nějaký náznak takových řečí, musela nařčená dívka či její rodič ihned zareagovat a zastavit šíření pomluv. Rychtář Vaněk z Přelouče tak před hejtmanským soudem obvinil svého souseda Trojana, protože pomlouval jeho dceru, „že jest břichatá“. Během soudního řízení vyšlo najevo, že Trojan o Ance mluvil na základě řečí, které se doslechl od dalšího souseda. Hejtmán nakonec soudní řízení ukončil „zdvižením“ žaloby, protože oba „pomlouvající“ prohlásili, že mají rychtářovu dceru „za ctnou a dobrou děvečku...“.⁶⁸

Je zajímavé, že se tento typ nařčení mohl objevit někdy i několik let po smrti dívek, kterých se nařčení týkala, v souvislosti s řešením zcela jiných sporů. Tato obvinění pak museli vyvracet rodiče, které tímto způsobem chtěli jejich protivníci očernit a snížit tak jejich důvěryhodnost. Pomlouvající přitom poukazovali na podezřelou fyzickou proměnu a změnu chování dívek, která ale nemusela s těhotenstvím souviset a mohla být spíše projevem vážné choroby.⁶⁹ Neodvrácené pomlavy mohly v budoucnu ohrozit také postavení synů, kteří se pak museli bránit nařčením z nemanželského původu.

Nařčení z nemanželského původu, nenáležitosti oddání či nepřijatelného sexuálního chování se bránil roku 1619 řezník Martin Hasejk, kterého napadl Jan Pábiček, „žeby... z kurvy syn byl a v svém zachovacím listu kurvy a lotry za svědky měl a tudy i z společnosti cechovní poctivého řemesla řeznického nehodnej“. Pábiček měl svoje nařčení před soudem prokázat, k čemuž ale nedošlo, a obě strany se nakonec usmířily.⁷⁰ Z příkladu Hasejka je patrné, že velkou (a snad i rozhodující) roli v možnosti uplatnění hrála kromě vlastní pověsti také dobrá pověst matky. Proti nařčením bylo nutné se veřejně bránit, protože jinak mohla ohrozit výkon řemesla a členství v cechu. Nacházíme proto i případy, kdy své syny, pokud byli nařčení z nemanželského původu, zastupovala jejich matka. Dorota Sakrová ze Sezemic zastupovala svého syna Petra ve sporu s cechmistry sezemického tkalcovského cechu, kteří zřejmě zpochybňovali jeho manželský původ, a nechtěli jej proto přijmout do cechu. Hejtmán nakonec rozhodl ve prospěch mladého řemeslníka, protože „za pořádné jsou považovány dítky zplozené v manželství, v sňatém manželství“.⁷¹ Pro řemeslníky byla nařčení z nemanželského původu či nepřijatelného

⁶⁸ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 5r (1540, Přelouč).

⁶⁹ „... ješto již tomu, jak tato Anyžka dcera má i druhá, kteráž umřela dvě léta jest, jak sou z přepuštění Božeho nemocné byli, proč pak znala-li je tato Kateřina anebo kdo koliv ... že by tato dcera má takovou nemocí jakž ji vykládá a ona tak viní jakoby z sebe plod vyhnati měla, čemuž odpíráme a pravíme že ji tu před PB a dobrými lidmi křivdu činí...“ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 137v (1595).

⁷⁰ SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 200v, 201r (1619).

⁷¹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 134v (1634, Sezemice). Podobně bránila svého syna Rejna Machková z Kostěnic před označením za „pancharta“. SOKA Pardubice, AM Dašice, kn. č. 133, fol. 30v–31r (1591).

chování podobně nebezpečná jako obvinění z krádeží, kterých se měli dopustit někdy v minulosti u předchozích mistrů, nebo zpochybňování jejich řemeslných schopností a kvality výrobků.

Postavení ženy a její čest mohlo vedle zpochybňování sexuální počestnosti poškodit také spojování s nemírným pitím alkoholických nápojů. Anna Drahorádová z Počapel obvinila před hejtmanským soudem svého souseda Jana Arkleba z ublížení na poctivosti. Důvodem byla jeho svědecká výpověď, v níž uvedl, že se Anna na sezemické radnici „*opíjí napáleným*“. Soudní pře byla hejtmánem rychle ukončena, protože Arkleb obvinění odmítl s tím, že Annu považuje „*za ctnou, dobře zachovalou ženu jako jiní lidé dobří*“.⁷² Pro ženy tak mohla opilost znamenat ohrožení jejich dobré pověsti, protože je zařazovala mezi podezřelé osoby, jako byly prostitutky či čarodějnice. Opilé ženy překračovaly hranice a vstupovaly do mužské oblasti, což je mohlo stát jejich pověst. Symbolicky to znamenalo obrácení genderové hierarchie a zároveň s tím i překroucení sexuálně definovaného významu cti.⁷³

Zejména muži navzájem a spíše výjimečně muži a ženy se obviňovali ze spáchání krádeží či přechovávání kradených věcí. Roku 1644 se před městskou radou bránil Jakub Půhonný nařčení Jana Turka, „*že by kdy nějaký klíč falešný u něho nalezen býti měl*“. Spor nakonec skončil uzavřením ubrmanské smlouvy, ale městská rada se ještě zabývala tím, zda může Jakub zůstat kostelníkem.⁷⁴ Z tohoto sporu je patrné, jak mohla i nepodložená pomluva ohrozit fungování nařčených jedinců ve svěřených funkcích a omezit prostor, v němž se mohli pohybovat. Nařčení z krádeží snižující důvěryhodnost byla nebezpečná zejména u řemeslníků. Někdy se za nimi snad skrývaly projevy konkurenčního boje, kdy se jeden výrobce snažil svého konkurenta očernit. Takový spor se odehrál na „*rynku*“ v Týnci, kde Mariana, manželka pekaře a spoluradního Samuela Všeťečky, obvinila pekaře Havla Špačka „*v přítomnosti dobrých lidí*“, že měl navádět k zabití několika dalších týneckých řemeslníků včetně jejího manžela. Zároveň tvrdila, že nedobře vykonává řemeslo a do těsta přimíchává „*z nějakých dveří něco*“.⁷⁵

Dalším prostředkem jak protivníka poškodit a urazit bylo zlehčování jeho postavení a povyšování se nad něj. Tento způsob se používal většinou současně s dalšími typy urážek. Někdy jej využívali proti jiným sousedům členové městských rad, kteří vyzdvihovali své působení v úřednické funkci a zdůrazňovali, že jim ostatní nejsou v postavení rovni. Člen týnecké městské rady pekař Havel Špa-

⁷² SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 268, fol. 55r (1574, Počaply).

⁷³ B. Ann TLUSTY, *Crossing Gender Boundaries: Women as Drunkards in Early Modern Augsburg*, in: S. Backmann – H.-J. Künast – S. Ullmann – B. A. Tlusty (Hg.), *Ehrkonzepte*, s. 185–197, zde s. 186 n.; TÁŽ, *Drinking, Family Relations and Authority in Early Modern Germany*, *Journal of Family History* 29, 2004, s. 253–273, zde s. 269, <http://jfh.sagepub.com/cgi/content/abstract/29/3/253> (citováno 3. 11. 2007). O pití u mužů srov. Benjamin ROBERTS, *Drinking like a Man: the Paradox of Excessive Drinking for Seventeenth-Century Dutch Youths*, *Journal of Family History* 29, 2004, s. 237–252, <http://jfh.sagepub.com/cgi/content/abstract/29/3/237> (citováno 3. 11. 2007).

⁷⁴ SOKA Pardubice, AM Dašice, kn. č. 133, fol. 94r–v (1644).

⁷⁵ „*že by měl viselec býti a v svém řemeslu se nenáležitě chovat a z nějakých dveří něco strouhati a do těsta dávatí s tím péci*“. SOKA Kolín, AM Týnec n. L., kn. č. 5, fol. 85r–86v (1613).

ček tak svému sousedu řezníkovi Janu Rouskovi v hospodě před dalšími lidmi vmetl do tváře, že „*není tak dobrý jako on a kdyby byl tak dobrý, žeby dávno v povinnosti a v úřadě jako on byl*“. Jeho výrok ale spíš jen doplňuje mnohem horší urážku celé rodiny, „*že jest zrádce z kurvy syn, jak starý tak mladý*“. Svá slova Špaček jakoby zlehčil tím, že se sám na nic nepamatuje a o svém vystupování se dověděl až druhý den od dalších lidí.⁷⁶ Podobně snižoval postavení Jana Bílka z Dašic Fridrich Horák, který se o něm vyjádřil jako o člověku, který „*jeho souditi v cechů hoden nebyl*“.⁷⁷ Jako urážka bylo chápáno také označení muže za „*kluka*“, které uraženého zařazovalo mezi nedospělé jedince a neplnohodnotné sousedy.⁷⁸ Někteří sousedé se tak explicitně povyšovali nad jiné, a snažili se je tak poškodit a vyčlenit ze skupiny sousedů. Takové povyšování se mohlo projevit v odmítnutí sedět s jiným sousedem u stolu v hospodě nebo si s ním připít.

Spory o čest řešili před soudy městeček či hejtmanským soudem pardubického panství v 16. a 17. století převážně muži. Ve třech pětinách při proti sobě stáli pouze muži a ve více než 90 % sporů o čest byli alespoň jednou ze sporných stran. Pokud se muži soudili se ženami, manželskými páry, více osobami či právnickou osobou, objevovali se před soudem většinou v pozici obžalovaných. Oproti tomu ženy figurovaly v necelých 30 % sporů a to většinou v roli žalobkyň žalujících nejčastěji muže.

Spory, v nichž proti sobě stáli muži a ženy, nemusely nutně vznikat v souvislosti s rozdílně definovanými genderovými rolami, ale tyto role mohly být překryty jinými sociálními vztahy, jako bylo sousedství, příbuzenství, rodina či společné pracovní vazby. Z různé míry využívání soudního řešení sporů muži a ženami je patrný jejich jiný přístup k institucím se soudní pravomocí. Ženy zřejmě více spoléhaly na mimosoudní způsob řešení sporů a využívaly jiné nástroje k urovnání sporů, jako byla rodina či sousedé. Je pravděpodobné, že u sporů o čest a také u sporů s použitím fyzického násilí fungovala směrem k ženám rodinná a společenská cenzura. Muž pravděpodobně více než žena využíval soudem nabízené možnosti, že svou čest obhájí před členy obce veřejně. Podle toho, že nakonec většina sporů skončila smírným způsobem, se zdá, že se jak mužům tak i ženám nejednalo v takové míře o potrestání protivníků jako spíše o možnost veřejně se obhájit a znovuobnovit svou vlastní čest.

Mužské spory o čest se často odehrávaly v hospodách a k jejich eskalaci bezpochyby přispívaly kromě požití alkoholu představy o typicky mužských vlastnostech a chování. Většina nactiutrhání žen se odehrála v domě ženy, a pokud došlo ke střetu na jiném místě, šlo buď o krčmářku, nebo se konfliktu účastnil i manžel ženy. K urážkám docházelo prostřednictvím nadávek, potupných písní či po-

⁷⁶ SOkA Kolín, AM Týnec n. L., kn. č. 5, fol. 125v–126v (1612).

⁷⁷ SOkA Pardubice, AM Dašice, kn. č. 133, fol. 34r–34v (1593).

⁷⁸ „*a žeby jemu rovný nebyl*“. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1513, fol. 92r–92v (1631, Tuněchody).

mluv, jimiž se útočník snažil svého protivníka vyčlenit ze svého sociálního okruhu a včlenit mezi lidi, kteří byli pro společnost nebezpeční nebo nepřijatelní. Jako ohrožení cti bylo chápáno jakékoliv spojování se sníženými osobami, s činnostmi, které tyto osoby vykonávaly, a s činy, za něž hrozil hrdelní postih. Zcela pochopitelnou byla urážka na cti způsobená nadávkou. Nejčastější nadávkou použitou proti mužům byla „šelma“, „zrádce“ či „zloděj“; u žen to byla zpravidla „kurva“, kterou užívali shodně muži i ženy. Tato nadávka odráží dvojí sexuální normu, která ženám přisuzovala sexualitu představující nebezpečí. Množství mužských nadávek dokládá také širší prostor pro jednání, které se neomezovalo tak na sféru rodiny jako v případě žen.

Kromě vlastní pověsti mužů hrála dobrá pověst jejich matky velkou a snad i rozhodující roli v možnosti profesního uplatnění. Zpochybnění cti žen mohlo mít dopad i na další členy domácnosti a mohlo ohrozit jejich pověst a šance v budoucnu. Zpochybnování manželského původu mohlo vést k tomu, že řemeslníci nebo tovaryši nebyli přijati do cechu. Odlišné pojetí cti u žen a mužů nepodmiňovalo tedy samo pohlaví, ale zejména další znaky s ním spojené. Způsob obhajoby cti i forma urážek tak na raně novověkém pardubickém panství ukazují na asymetrii moci mezi pohlavími.

Summary:

Disputes concerning honour among the subjects of Pardubice estate

After short introduction to theoretical concepts of honour article deals with different conceptions of masculine and female honour. On the basis of concrete disputes solved by lower courts of Pardubice estate small towns and manorial court author tries to define attributes which distinguished honour of men and women. She pursues male and female characteristics connected with behaviour which could put honour at risk. Except the form and content of offenses she analyses abuses used against men and women and she pursues places where disputes of honour took place. She takes notice that this type of disputes was mainly male domain. Male honour was more public affair and related particularly to credibility and qualities connected with work. Female honour was rather private and personal business and was connected with sexual behaviour.